

РОЗДІЛ 5 ПРАВО

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.4.15>

Дем'янчук Тетяна Дмитрівна,
кандидат історичних наук, доцент,
докторант кафедри теорії держави і права
Національної академії внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-8908-4356

ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ВИПРАВНО-ТРУДОВОЇ І ТАБІРНОЇ СИСТЕМИ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ НА ПОЧАТКУ 1920-Х РР.

THE PROCESS OF FORMATION OF THE CORRECTIONAL LABOR AND CAMP SYSTEM OF EXECUTION OF PUNISHMENTS IN THE EARLY 1920-S

Період становлення радянської кримінально-виконавчої системи з 1918–1924 рр. можна кваліфікувати, як «революційний» або «система перехідного типу». З перших років утвердження радянської влади, її апологети пропонували саме виправно-трудоий характер кримінально-виконавчої системи. Загальним недоліком радянської кримінально-виконавчої системи на початку 1920-х рр. було те, що одночасно з Народного комісаріату юстиції, в системі якого функціонували виправні установи, відбувалося становлення Народному комісаріату внутрішніх справ, в структурі якого виникали установи для тимчасового утримання осіб, яких підозрювали у вчиненні різного роду порушень. Окрім того, власними місцями відбування покарань володіла Всеросійська надзвичайна комісія Об'єднаного державного політичного управління – це були або тюрми (місця тимчасового утримання підозрюваних осіб) або табори (утримувалися надзвичайно небезпечні злочинці, як правило, політичні). ДОПР поділялись на: а) чоловічі, б) жіночі, в) підслідні, г) строкові, д) пересильні. Обов'язковим атрибутом перебування в ДОПР були виконання трудових повинностей. Основним типом установ відбування покарань в Україні на початку 1920-х рр. стали табори примусових робіт – попередники виправно-трудоих колоній, які також організовувалися за гендерним принципом. З жовтня 1920 р. у кожній губернії почали формуватися табори примусових робіт. До початку 1921 р. існувало п'ять типів таборів примусових робіт: табори особливого призначення, концентраційні табори загального типу, виробничі табори, табори для військовополонених та табори-розподільники. Встановлено, що в офіційному діловодстві перших років радянської влади паралельно використовувати поняття «табір примусових робіт», «концентраційний табір», «концентраційний табір примусових робіт», «концентраційний трудовий табір» та ін. З часом утвердився підхід, що в установах, по відношенню до яких застосовували поняття «концентраційний» робота ув'язнених була обов'язковою. Аргументовано, що в першій половині 1920-х рр. основною проблемою установ відбування покарань були відсутність належних санітарних та матеріальних умов утримання ув'язнених, системи медичного забезпечення й дотримання законності.

Ключові слова: кримінально-виконавча система, виправно-трудоі колонії, ДОПР, табірна система, репресії, радянський тоталітаризм.

The period of formation of the Soviet criminal-executive system from 1918–1924 can be qualified as «revolutionary» or «transitional system». From the first years of the establishment of Soviet power, its apologists proposed the correctional and labor nature of the criminal-executive system. A general shortcoming of the Soviet criminal-executive system in the early 1920s was that at the same time the People's Commissariat of Justice, in whose system correctional institutions functioned, was being formed into the People's Commissariat of Internal Affairs, in the structure of which there were institutions for the temporary detention of suspected persons in committing various kinds of violations. In addition, the All-Russian Emergency Commission of the United State Political Administration owned its own places of execution – these were either prisons (places of temporary detention of suspects) or camps (detained extremely dangerous criminals, usually political ones). DOPR was divided into: a) men's, b) women's, c) probation, d) temporary, e) forced. A mandatory attribute of being in the DOPR was the performance of labor duties. The main type of penal institutions in Ukraine at the beginning of the 1920s were forced labor camps – the predecessors of correctional labor colonies, which were also organized according to the gender principle. Since October 1920, forced labor camps began to be formed in each province. By the beginning of 1921, there were five types of forced labor camps: special-purpose camps, general-type concentration camps, production camps, prisoner-of-war camps, and distribution camps.

It was established that in the official records of the first years of Soviet power, the terms «forced labor camp», «concentration camp», «forced labor concentration camp», «concentration labor camp» and others were used in parallel. Over time, the approach was established that in institutions in relation to which the concept of «concentration» was applied, the work of prisoners was mandatory. It is argued that in the first half of the 1920-s, the main problem of penal institutions was the lack of proper sanitary and material conditions for keeping prisoners, a system of medical care and compliance with the law.

Key words: *criminal and executive system, correctional and labor colonies, DOPR, camp system, repression, Soviet totalitarianism.*

Постановка проблеми. Встановлення радянської влади в Україні супроводжувалося не тільки активними військовими діями, а й системою інкорпораційних заходів, що мали на меті встановити тоталітарний правовий режим. Як ідеологія, радянський комунізм-більшовизм був спрямований на задоволення потреб найменш захищених прошарків суспільства – селян і найманих робітників, але на практиці було встановлено жорсткий контроль з боку комуністичної партії. Основним інструментом поширення комуністичної ідеології стала політика воєнного комунізму, однак після 1921 р. коли від неї відмовилися, було сформовано систему виправно-трудоустанов, які підпорядковувалися Народному комісаріату юстиції та Народному комісаріату внутрішніх справ й займалися не тільки перевихованням осіб, які вчинили злочини, а й «перевиховували» усіх противників влади.

В умовах сьогодення особливої актуальності набуває потреба об'єктивного і неупередженого аналізу радянської правової спадщини і зокрема кримінально-виконавчої системи у виправних установах якої впродовж 1921–1991 рр. відбували покарання сотні тисяч українців. Стосовно початкового етапу становлення радянської системи виконання покарань, який припав на 1919–1925 рр. то саме в той час було закладено виправно-трудоу підхід і апробовано методи терору проти осіб, які відбували покарання. З огляду на зазначене, розкриття процесу становлення радянської кримінально-виконавчої системи в першій половині 1920-х рр. дозволить зрозуміти ідеологічні засади радянського терору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській історико-правовій науці нагромаджено достатньо праць в яких розкривається історія пенітенціарної системи. Тенденційно, радянська система виконання покарань розглядалася українськими вченими, як складова національної кримінально-виконавчої системи, яка почала формуватися після 1991 р. Об'єктивно, в перші десятиліття незалежності дійсно зберігалися радянські підходи до організації установ відбування покарань і утримання ув'язнених осіб. Можна стверджувати, що новітня кримінально-виконавча система почала формуватися на початку XXI ст.,

але не була реалізована з огляду на повномасштабне вторгнення.

Різні аспекти становлення системи виконання покарань починаючи від часів Київської Русі й до початку XX ст. вивчали такі українські та іноземні вчені, як А. Гель [3], І. Іваньков [6–8], О. Малиновський [12], О.П. Неалов [13], В. Прус [15], В. Россіхін [16], В. Чехович [19], М. Яцишин [21] та ін.

Методологічну основу нашого дослідження склали праці таких українських та іноземних вчених, як О. Андрухів, І. Іванькова, П. Ісакова, В. Конопельського, О. Малиновського, О. Неалова, В. Пруса, В. Россіхіна, Г. Савчин, А. Степанюка, В. Чеховича, О. Шкути, М. Яцишина та ін.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз основних типів кримінально-виконавчих установ, які діяли в УРСР в першій половині 1920-х рр.

Виклад основного матеріалу. Період становлення радянської кримінально-виконавчої системи з 1918–1924 рр. можна кваліфікувати, як «революційний» або «система перехідного типу» [5, с. 13]. Закономірно, що в умовах громадянської війни та утвердження радянської влади відбувалася традиційна зміна імперських інститутів виконання покарань і утвердження нових, які б відповідали революційній комуністичній ідеології. А. Степанюк, вважає, що в цей період «започатковано формування правової основи застосування нового за своїм змістом кримінального покарання у виді позбавлення волі» [18, с. 150]. Як наслідок на початку квітня 1919 р. Народним комісаріатом юстиції (далі – НКЮ) України прийнято постанову «Про ліквідацію всіх відділів колишнього Міністерства юстиції» [18, с. 150].

Цікавим є той момент, що з перших років утвердження радянської влади, її апологети пропонували саме виправно-трудоу характер кримінально-виконавчої системи.

Важливим кроком на шляху до формування пенітенціарної системи нового типу стало прийняття згаданої вище постанови «Про відміну розподілу місць ув'язнення на розряди за тяжкістю покарання і про перейменування їх в будинки примусових робіт», яка започаткувала традиційний для радянської системи виконання покарань підхід, коли «позбавлення волі стало найбільш вживаним видом покаранням, яке обов'язково

поєднувалося з виправно-трудовим впливом на засуджених з метою пристосування їх до спільного колективного життя» [18, с. 150–151]. У 1921 р. усі каральні відділи на місцях було перейменовано на виправно-трудова. Це був не перший нормативний акт, що вказував на виправно-трудова характер системи виконання покарань.

За підрахунками українського дослідника І. Іванькова, на початку 1921 р. в УСРР функціонувала мережа з 93 кримінально-виконавчих установ: будинки громадських примусових робіт, реформаторіуми для неповнолітніх правопорушників, трудові землеробські колонії, табори примусових робіт [7, с. 12]. Найбільше місць позбавлення волі було в Полтавській губернії – 12, по 11 тюрем функціонувало в Київській, Чернігівській, Подільській губерніях, 9 – у Харківській, 8 – Донецькій, по 7 – у Волинській та Катеринославській, ще 6 – в Одеській, 5 – Кременчуцькій й по 3 в Олександрійській [18, с. 151]. Фактично, на території УСРР було зосереджено більше чверті всіх виправних установ СРСР. Станом на 1923 р. в союзній державі налічувалося 355 місць позбавлення волі, в яких відбували покарання 79 947 осіб, із них 4,8% – засуджені за державні злочини [11, с. 79]. Той факт, що на теренах України існувала така значна кількість місць позбавлення волі, свідчить не про високий рівень криміналітету в республіці, а про планомірні заходи влади стосовно ізоляції противників ідей більшовизму.

Загальним недоліком радянської кримінально-виконавчої системи на початку 1920-х рр. було те, що одночасно з НКЮ, в системі якого функціонували виправні установи, відбувалося становлення Народному комісаріату внутрішніх справ, в структурі якого виникали установи для тимчасового утримання осіб, яких підозрювали у вчиненні різного роду порушень. Окрім того, власними місцями відбування покарань володіла Всеросійська надзвичайна комісія Об'єднаного державного політичного управління (далі – ВЧК ОДПУ). Це були або тюрми – місця тимчасового утримання підозрюваних осіб, або табори – де утримували надзвичайно небезпечних злочинців, як правило, політичних. Закономірно, що кожна з цих інституцій намагалася проводити власну каральну політику, розглядаючи її як складову свою функцію. Найбільш ліберальні умови з самого початку були сформовані в місцях відбування покарання, які підпорядковувалися НКЮ.

Важливо, що в процесі формування Народного комісаріату внутрішніх справ (далі – НКВС), практично не згадувалося про створення в його структурі установ відбування покарань. Так у Поло-

женні «Про організацію Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР» 1919 р. виокремлено тільки шість відділів: канцелярія; відділ місцевого управління; фінансовий; статистичний; видавничий та відділ місцевого господарства. Окремо від руки дописано «Інші відділи» [4, арк. 5]. Така ситуація, на думку В. Россіхіна обумовлена тим, що впродовж 1918–1919 рр. не були сформовані територіальні кордони юрисдикції радянської влади, а «у примусових і судових органів не існувало чіткого розуміння того, що саме є злочином і яке покарання повинно бути за нього передбачене» [16, с. 16].

Керівна роль в організації системи виконання покарань, покладалася на Народний комісаріат юстиції. В його структурі було створено окремий Відділ покарань, який згодом перейменували в Центральний відділ покарань, а потім в Центральний виправно-трудова відділ.

Постановою НКЮ «Про відміну поділу місць ув'язнення на розряди за тяжкістю покарання та про перейменування їх у «Будинки громадських примусових робіт»» було утверджено новий тип місць позбавлення волі – Будинки громадських примусових робіт, або так звані ДОПР (далі – ДОПР). В УСРР ДОПР почали створювати у березні 1920 р. після видання постанови про створення Виправно-трудова відділу, який здійснював контроль за колишніми тюремними установами царської Росії. На місцях створювали юридичні відділи та тюремно-каральні підвідділи при виконавчих комітетах повітових Рад [19, с. 146]. Юридично усі ДОПР спершу підпорядковувалися НКЮ, а з липня 1923 р. – НКВС. ДОПР існували в кожному губернському або повітовому місті і в них відбували покарання не особливо небезпечні злочинці, яких можна було утримувати без ізоляції від суспільства і перевиховувати в умовах залучення до фізичної праці.

У відповідності до тимчасової інструкції НКЮ «Про позбавлення волі, як міри покарання та порядок його відбування» ДОПР поділялись на: а) чоловічі, б) жіночі, в) підслідні, г) строкові, д) пересильні [10]. Перші дві категорії закономірно поділялися за гендерним підходом, а інші три – за терміном перебування ув'язнених осіб. При цьому підслідні та пересильні ДОПР бути місцями тимчасового утримання ув'язнених. В кожному з випадків, обов'язковим атрибутом перебування в ДОПР були виконання трудових повинностей.

Окрім ДОПР, які підпорядковувалися і входили в структуру НКВС, нормативно передбачено було функціонування реформаторіїв для неповнолітніх

осіб, а також землеробських колоній – установив з послабленим режимом утримання осіб, що відбували покарання. Ці установи до кінця 1920-х рр. так і не почали функціонувати, адже у радянської влади не було ні достатніх коштів ні спеціалістів для цього. Цікавим є тільки той факт, що так звані землеробські колонії нагадували собою своєрідні сільськогосподарські артілі й до них на відбвання покарань відправляли мешканців сільської місцевості.

Окремо функціонували карально-лікувальні заклади «для осіб з яскраво вираженими психічними вадами, дегенератів і т. п.» [10]. Тут слід зауважити, що на конкретному етапі розвитку виправно-трудової системи, каральна психіатрія, як спосіб впливу на осіб, які відбували покарання не застосовувалася.

Усі згадані вище установи відбування покарання входили до юрисдикції НКЮ.

Стосовно умов утримання осіб у ДОПР, то більшість колишніх імперських тюрем були або зруйновані, або не мали жодних санітарних умов. Структурно вони склалися з адміністрації, виробничого, фінансово-господарського, культурно-просвітницького відділів, а також варт конвоїрів. З огляду на те, що майже всі ДОПР були переповнені ув'язненими, в тому числі й через те, що не були розраховані на відповідну кількість, траплялися випадки порушення трудової дисципліни. Так, для прикладу, в листопаді 1924 р. Донецький губернський прокурор висунув звинувачення керівнику ДОПР № 1 (Донецький Будинок громадських примусових робіт) Жлуктарьову А., за те, що ув'язнений Петров, який керував майстернею отримав значну суму грошей на відбудову установи і втік разом з ними та іншими ув'язненими [14, арк. 121].

Будинки громадських примусових робіт були ліквідовані внаслідок реформи системи відбування покарань 1930 р. Постановою ВУЦВК та РНК УРСР від 15 березня 1930 р. було ліквідовано форму позбавлення волі, яка передбачала сувору ізоляцію або без неї, а основними місцями позбавлення волі ставали виправно-трудові табори та місця загального ув'язнення. Згідно цієї постанови, єдиним місцем обмеження волі на території України залишалися виправно-трудові колонії, де перебували засуджені, що відбували покарання на строк до 3 років. Також продовжили функціонування спеціальні колонії для неповнолітніх [20, с. 150].

Основним типом установ відбування покарань в Україні на початку 1920-х рр. стали табори примусових робіт (попередники виправно-трудо

вих колоній – *Т.Д.*), які також організувалися за гендерним принципом. Окремо існували трудові колонії для неповнолітніх. Для прикладу, першу трудову колонію для неповнолітніх створено поблизу Києва 1919 р. [1, с. 87].

Стосовно виправно-трудо

вих колоній для повнолітніх, то як зауважує Г. Савчин, на початку 1920-х рр. існувало п'ять типів таборів «табори примусових робіт особливого призначення, загального типу, виробничі, для військовополонених, розподільники», але цей поділ був умовним, адже всі вони виконували єдине завдання – боротьба з противниками радянської влади і були «засобом класового примусу» [17, с. 52]. Це закономірний висновок, адже в нормативних документах (15 квітня 1919 р. Всеросійський ЦВК видав декрет «Про табори примусових робіт», яким передбачалося створення подібних установ) вказувалося, що основним завданням таборів було утримання політичних та кримінальних злочинців засуджених на підставі судового чи позасудового заходів [17, с. 53]. Найвідомішим табором початку 1920-х рр. був Соловецький. Він був створений на підставі окремої таємної постанови РНК СРСР від 13 жовтня 1923 р. у якій йшлося, що тут мали утримуватися політичні та кримінальні злочинці засуджені в позасудовий спосіб (в позасудовий спосіб винятково засуджували політичних злочинців – *Т.Д.*) як наслідок, саме в Соловецький табір направлено відбувати покарання «діячів УНР, отаманів петлюрівських повстанських загонів» [2].

За аналогією до всеросійської постанови, 12 жовтня 1920 р. було видано Постанову РНК УСРР «Про табори примусових робіт», у відповідності до якої табори примусових робіт створювалися у кожній губернії. Загальне керівництво цими установами здійснювало Головне управління громадських робіт і повинностей [9, с. 254]. Комісія в свою чергу підпорядковувалася НКВС. Однак, як зауважує дослідник пенітенціарної системи України П. Ісаков, архівні відомості про створення та діяльність таборів примусових робіт відсутні, що обумовлюється насамперед революційною ситуацією того часу. Однак, станом на вересень 1920 р. в Україні функціонувало 20 таборів примусових робіт [9, с. 260].

Організаційно табори склалися з адміністративного персоналу кількість якого розраховувалася у співвідношенні 32–36 посад на кожні 400–800 ув'язнених, двох наглядачів на кожні 100 осіб, які відбували покарання, а також за потреби караульних [9, с. 261]. До початку 1921 р. існувало п'ять типів таборів примусових робіт: табори особливого призначення,

концентраційні табори загального типу, виробничі табори, табори для військовополонених та табори-розподільники. Цей поділ був відносно умовним, а на практиці формальним. Єдине, чого дотримувалися представники кримінально-виконавчої системи – розмежовували повнолітніх та неповнолітніх злочинців.

Цікавим є той факт, що в офіційному діловодстві перших років становлення радянської влади паралельно використовувати поняття «табір примусових робіт», «концентраційний табір», «концентраційний табір примусових робіт», «концентраційний трудовий табір» та ін. З часом утвердився підхід, що в установах, по відношенню до яких застосовували поняття «концентраційний» робота ув'язнених була обов'язковою.

Процес створення таборів примусових робіт в Україні, в тому числі заробітну плату працівників, обсяг продуктів, які виділялися на утримання осіб, які відбували покарання, плати з виконання трудових повинностей детально описав П. Ісаков [9, с. 284] й прийшов до висновку, що «основну масу утримуваних в таборах примусових робіт становили особи, засуджені не за суто кримінальні злочини, а за політичними, ідеологічними, соціально-економічними факторами, військово-полонені» [9, с. 287].

Назагал, в першій половині 1920-х рр. основною проблемою установ відбування покарань були відсутність належних санітарних та матеріальних умов утримання ув'язнених. Останні самі змушені були відбудовувати приміщення трудових виправних установ чи інших місць

позбавлення волі. Основною проблемою була відсутність системи медичного забезпечення й дотримання законності. Як наслідок, серед ув'язнених спостерігався високий відсоток смертності через хворобу. Також в цей час в СРСР починає формуватися мережа табірних установ де використовували працю осіб, які відбували покарання. Ці табори стануть в майбутньому основою ГУЛАГу. На теренах УСРР таких установ не було.

Висновки. Таким чином, кримінально-виконавча система радянської доби являла собою сукупність центральних (республіканських та союзних органів влади), а також адміністрації закладів відбування покарань на місцях, які в період функціонування ГУЛАГу володіли навіть правом видавати власні закони і розпорядження. Важливо, що в різні періоди розвитку кримінально-виконавчої системи змінювалася структура місць позбавлення волі, яка залежала насамперед від політичної кон'юнктури.

На початковому етапі становлення радянської кримінально-виконавчої системи, який ми пропонуємо кваліфікувати, як «революційний», відбувалася традиційна зміна імперських інститутів виконання покарань і утвердження нових, які б відповідали революційній комуністичній ідеології. Впродовж всього часу існування радянської влади, кримінально-виконавча система виступала інструментом тоталітарної системи й спрямовувала свої зусилля не стільки на перевиховання осіб, які вчинили злочини, як на боротьбу з противниками радянської влади, опозицією.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Андрухів О.І. Історичні передумови, правовий статус та особливості діяльності дитячих колоній для неповнолітніх в УРСР. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2022. № 1(53). С. 86–93.
2. Білорусець Г. ГУЛАГ був опорою СРСР. Українці зруйнували його. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/gulag-srsr-ukrayintsi-povstannia/31252102.html>
3. Гель А.П., Семаков Г.С., Яковець І.С. Кримінально-виконавче право України : навч. посіб. / за ред. проф. А.Х. Степанюка. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 624 с.
4. Декрети Тимчасового робітничо-селянського уряду України і положення про наркомати УСРР. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 5. Опис. 1. Спр. 2. 143 арк.
5. Дем'янчук Т.Д. Історико-правовий аналіз основних типів кримінально-виправних установ УРСР. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2022. № 59. С. 12–15.
6. Іваньков І.В. Роль і значення першої кодифікації виправнотрудового законодавства в Україні для організаційно-правових засад діяльності органів та установ виконання покарань. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики.* 2005. № 10. С. 351–358.
7. Іваньков І.В. Тюремні установи в Україні в системі карально-охоронного механізму держави (кінець XIX – середина XX ст.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2005. 22 с.
8. Іваньков І., Чайковський А. Історико-правовий аналіз діяльності органів і установ виконання покарань на території України (кінець XIX – середина XX сторіччя). 2010. 207 с.
9. Ісаков П. Табори примусових робіт в УСРР в 1920 р. Табори примусових робіт в УСРР в 1920 р. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років* : збірник наукових статей. Вип. 10. Київ : Інститут історії України НАН України, 2014. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Isakov_Pavlo/Tabory_prymusovykh_robit_v_USRR_v_1920_r/

10. Історія становлення і розвитку органів та установ виконання покарань: організаційно-правові аспекти. URL: <https://kvs.gov.ua/about-service/history/>
11. Конопельський В.Я. Система установ та органів виконання кримінальних покарань у період 1917–1934 рр. *Право і суспільство*. 2009. № 5. С. 76–84.
12. Малиновський О.О. Радянські поправчо-трудові установи порівнюючи з буржуазними тюрмами. Київ : Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1928. 229 с.
13. Неалов О.П. Організаційно-правове забезпечення реалізації тюремної реформи в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 22 с.
14. Протоколи засідань і циркуляри колегії НКВС УСРР та матеріали до них. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 5. Опис. 2. Спр. 3. 330 арк.
15. Прус В.З., Шкуратенко О.В. Правова регламентація пенітенціарної системи в українських землях у складі Російської імперії (кінець XIX – початок XX століття). URL: <https://visnykprau.com/index.php/journal/article/view/407/305>
16. Россіхін В.В. Пенітенціарна система Російської імперії в XIX – на початку XX ст. на матеріалах українських губерній : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2005. 22 с.
17. Савчин Г.Я. Система виконання покарань у західних областях України в період 1944–1953 рр. : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 200 с.
18. Степанюк А.Х. Історичний досвід становлення в Україні установ виконання покарань закритого типу. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 2. С. 148–159.
19. Чехович В.А. Кодифікаційні роботи в Україні. *Юридична енциклопедія*. Київ. : Укр. енцикл., 2001. Т. 3. С. 138–139.
20. Шкута О.О. Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України : дис. ... док. юрид. наук. Запоріжжя, 2018. 491 с.
21. Яцишин М.М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 440 с.